

УДК 930(477):329.17(477)"1920/1930"
DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184668

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2019). Український націоналізм 1920–1930-х рр. на порівняльному тлі інших європейських націоналізмів: історіографічні оцінки та судження. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 38–63. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184668.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ 1920–1930-х рр. НА ПОРІВНЯЛЬНОМУ ТЛІ ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛІЗМІВ: ІСТОРИОГРАФІЧНІ ОЦІНКИ ТА СУДЖЕННЯ

Анотація. Мета дослідження – представити наукові оцінки й міркування дослідників на такі питання, як спільне і відмінне між українським радикальним націоналізмом та націоналістичними рухами в країнах Європи міжвоєнної доби, типологізація ОУН, персоніфікувати науковий доробок українських та зарубіжних учених, передбачити перспективні напрями дослідження проблеми. *Методологія дослідження* спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. *Наукова новизна* полягає у тому, що з'ясовано якісну повноту історичної інформації історіографічних джерел, виокремлено персональний внесок учених у вивчення особливостей українського націоналізму міжвоєнної доби ХХ ст. *Висновки.* Українські та зарубіжні дослідники по-різному підійшли до розкриття особливостей українського націоналізму міжвоєнної доби ХХ ст., що пояснюється

передовсім їхніми світоглядними позиціями, а також вибором методів і прийомів дослідження. Можна виділити щонайменше три концепції, суть яких зводиться до того, що український націоналізм: а) становив ідеологію недержавної, поневоленої нації, тому передовсім був рухом національно-визвольним; б) являв собою український фашизм; в) був інтегральним націоналізмом недержавної нації. Перша концепція, яка стала плодом інтелектуальної праці дослідників української діаспори, в академічному полі незалежної України посідає провідні позиції, а в зарубіжній історіографії домінує остання. Перспективним напрямом дослідження є зіставлення українського націоналізму з сербським рухом «Млада Босна», польською націонал-демократією та її відгалуженнями, Внутрішньомакедонською революційною організацією тощо. Ідеологічні й політичні основи діяльності ОУН і надалі залишатимуться предметом полеміки в українському та зарубіжному наукових середовищах.

Ключові слова: історіографія; історіографічне джерело; український націоналізм; національно-визвольний рух; «український фашизм»; інтегральний націоналізм.

Vasyl FUTALA

Doctor of Historical Science, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (yfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

To cite this article: Futala, V. (2019). Ukrainyskyi natsionalizm 1920–1930-kh rr. na porivnialnomu tli inshykh yevropeyskykh natsionalizmiv: istoriografichni otsinky ta sudzhennia [Ukrainian nationalism in the 1920–1930s on a comparative background of other European nationalisms: historiographical evaluations and judgments]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 38–63. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184668 [in Ukrainian].

**UKRAINIAN NATIONALISM IN THE 1920–1930s
ON A COMPARATIVE BACKGROUND OF OTHER
EUROPEAN NATIONALISMS: HISTORIOGRAPHICAL
EVALUATIONS AND JUDGMENTS**

*Summary. The purpose of this study is to present scientific assessments and opinions of researchers on such issues as common and different between Ukrainian radical nationalism and nationalist movements in the countries of Europe during the interwar period, typology of the OUN, personify the scientific contribution of Ukrainian and foreign scientists, foresee perspective directions of research of the problem. **Research methodology** is based on the principles of historicism, systemicity, and objectivity. In solving specific problems, methods of historiographical analysis and synthesis were applied. **The scientific novelty** is that the author finds out qualitative completeness of the historical information of the historiographic sources and shows the personal contribution of scientists to the study of the features of Ukrainian nationalism of the interwar period of the twentieth century. **Conclusions.** Ukrainian and foreign researchers approached differently the features of Ukrainian nationalism of the twentieth-century interwar era, which is explained, first of all, by their worldviews, as well as the choice of methods of research. At least three concepts can be distinguished, the essence of which boils down to Ukrainian nationalism: a) constituted the ideology of a non-state, enslaved nation, so it was primarily a national liberation movement; b) represented Ukrainian fascism; c) was an integral nationalism of a non-state nation. The creators of the first concept were representatives of the Ukrainian diaspora, which reached its peak in the conditions of independence of Ukraine. The concept of «Ukrainian fascism» dominated the period of the Stalinist totalitarian regime, in the 1960s and 1980s it gave way to the concept of «Ukrainian bourgeois nationalism», and in modern times it was revived in the writings of supporters of the leftist idea. The theory «Ukrainian nationalism is one of the forms of integral nationalism» originates from the works of J. Armstrong, I. Lysyak-Rudnitsky, O. Motyl and others. Today it has become widespread in studies of Ukrainian historians who demonstrate apoliticalism in the coverage of the problem – of Y. Hrytsak, G. Kasyanov, O. Zaitsev, K. Bondarenko and others. In the academic field of independent Ukraine, the first concept holds the leading positions, while in the contemporary foreign historiography the latter is dominant. However, this problem cannot be considered exhausted. In particular, it is promising to com-*

pare Ukrainian nationalism with the Serb movement «Young Bosnia», Polish national democracy and its branches, the Inner Macedonian Revolutionary Organization and so on. We expect that the ideological and political foundations of the OUN will continue to be the subject of controversy not only in Ukrainian but also in foreign scientific environment.

Keywords: *historiography; historiographical source; Ukrainian nationalism; national liberation movement; «Ukrainian fascism»; integral nationalism.*

Постановка проблеми. Український радикально-націоналістичний рух, що оформився наприкінці 1920-х рр., було витлумачено його ідейними супротивниками, передовсім комуністами, фашистським рухом. Ця негативна характеристика, яку запозичили публіцисти й історики лівих політичних поглядів, і дотепер залишається предметом наукових дискусій. Відомий французький політик і публіцист Шарль Моррас ще у 1900 р. вжив термін «інтегральний націоналізм» щодо праворадикального руху, що виник наприкінці XIX – на початку XX ст. у Франції. 1931 р. професор Колумбійського університету Карлтон Гейз у праці «Історична еволюція модерного націоналізму» (Hayes, 1948) припасував це поняття до власної класифікації історичних типів націоналізму, а у середині 1950-х рр. американський політолог Джон Армстронг у монографії «Український націоналізм. 1939–1945» (Armstrong, 1980) використав його (цей термін) у порівняльно-історичному аналізі українського націоналізму та націоналістичних рухів Східної Європи періоду Другої світової війни. До того ж, Армстронгове розуміння «інтегрального націоналізму» охоплює радикально-націоналістичні, тоталітарні рухи в Європі у міжвоєнний період. Цей сегмент націології тривалий час перебував і, безумовно, надалі перебуватиме в центрі уваги істориків та представників інших соціогуманітарних наук. Однак найпоширенішою є інша концепція: український націоналізм становив ідеологію недержавної, поневоленої нації, тому був насамперед рухом національно-визвольним. Отож, актуальним є й історіографічний аналіз згаданих підходів до трактування українського націоналізму.

Аналіз останніх досліджень. Винесена у заголовок статті проблема значною мірою вже обговорювалася українськими вче-

ними (щоправда у ширшому історичному контексті), наприклад, Георгієм Касьяновим та Олександром Зайцевим. Так, перший автор розглянув теоретичні аспекти становлення української нації і націоналізму, глибоко обґрунтував еволюцію ідеологічних засад Організації українських націоналістів (ОУН), подав різнобічну характеристику українського інтегрального націоналізму (Касьянов, 1999). О. Зайцев розглянув генезу і розвиток радикальної течії українського націоналізму міжвоєнної доби, провів порівняльний аналіз трьох напрямів цієї течії між собою та з європейськими авторитарно-націоналістичними рухами, розглянув у конкретно-історичному й типологічному аспектах проблему ставлення українського інтегрального націоналізму до фашизму тощо (Зайцев, 2013).

Автор цієї статті ставить перед собою скромніше **завдання** – представити наукові оцінки й міркування дослідників, зокрема вже згаданих Г. Касьянова та О. Зайцева, на такі питання, як уподібнення ОУН, спільне і відмінне між українським радикальним націоналізмом та націоналістичними рухами в країнах Європи міжвоєнної доби, персоніфікувати науковий доробок українських і зарубіжних учених, передбачити перспективні напрями дослідження проблеми. Часові межі історіографічного аналізу охоплюють 50-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.

Розпочімо з того, що задекларована проблема перебувала у полі зору представників української діаспори. Першу синтетичну і порівняльну студію на цю тему зробив Юрій Бойко. У 1951 р. побачила світ його книга (Бойко, 1951), в якій у концентрованій формі охарактеризовано головні елементи націоналістичного світогляду, виділено фундаментальні розбіжності, що дають підстави відмовитися від шляху формальних аналогій в популярному ототожненні націоналізму з нацизмом і фашизмом. На переконання автора, все те, що споріднює національний розвиток націй, може запозичуватися і, як доказ, наголосив на спорідненості з революційно-визвольними націоналістичними рухами – ірландським «Сін-Файн», єгипетським «Вафт», тобто поневоленими націями, які перебували у полі зору українських націоналістичних теоретиків. Тим самим він спростував твердження про ідейну близькість ОУН з фашизмом та націонал-соціалізмом – ідеологіями державних націй. Ю. Бойко був далеким

від того, щоб підняти організований націоналізм донцовством, хоча віддавав належне творцю ідеології «чинного націоналізму». Д. Донцов, на думку вченого, «своїм непересічним публіцистичним талантом, своїм яскравим темпераментом... порушив сонну апатію духовної втоми, збудив пристрасті, викликав в українському суспільстві творчий неспокій» (Бойко, 1951, с. 27).

Гостра міжпартійна боротьба в українських емігрантських колах спонукала Володимира Мартинця написати ґрунтовну працю, завданням якої було, по-перше, розмежувати публіцистику Д. Донцова та ідеологію українського організованого націоналізму і, по-друге, показати, що причиною розколу ОУН у 1940 р. були не тільки «персональні амбіції, але й значні ідеологічні різниці» (Мартинець, 1954). Автор переконував своїх опонентів, що Донцов не був ідеологом ОУН хоча б тому, що його «Націоналізм» з'явився у 1926 р., тобто тоді, коли на західних землях України і в еміграції вже існували націоналістичні організації, які 1927 р. створили Провід українських націоналістів і невдовзі злилися в ОУН (Мартинець, 1954, с. 28). Взаємодію українського націоналізму і донцовства дослідник коротко охарактеризував так: український організований націоналізм в одному випадку йшов разом із Донцовим, у другому – проти нього, а в третьому – зовсім окремо, займаючись проблемами, що їх Донцов не порушував. Ідеологи українського радикального націоналізму самостійно розробляли питання українсько-польських стосунків, соборності України, стратегії і тактики організованого визвольного руху, зокрема ідеологію, програму й тактику ОУН (Мартинець, 1954, с. 36–40). Ведучи мову про відмінності ідеологій організованого і т. зв. «вольового націоналізму», В. Мартинець наголосив, що перший репрезентував ідеологію «всеукраїнства і національної єдності, соборності, співпраці і солідарності», а другий уособлював ідеологію «роздору, бунту і братовбивства» (Мартинець, 1954, с. 53–87).

Значний дослідницький інтерес становлять праці інших безпосередніх учасників націоналістичного руху – Петра Мірчука, Зиновія Книша і Лева Ребета, – у яких осмислюється минуле ОУН та деякі трансформаційні процеси в ідеологічних засадах. У суперечці з політичними опонентами автори рішуче заперечували безпосередній вплив доктрин італійського фашизму і

німецького націонал-соціалізму на ідеологію ОУН, наголошували на своєрідності українського визвольного руху (Мірчук, 1968; Книш, 1970; Ребет, 1964).

На окрему увагу заслуговує науковий доробок канадсько-американського професора Івана Лисяка-Рудницького. Працюючи над великою темою формування новітньої української нації з оцінкою соціальних, політичних та інтелектуальних чинників, які впливали на цей процес, він ознайомився зі світовою політологічною та соціологічною літературою. Передовсім маються на увазі студії Дж. Армстронга, зокрема його монографія «Український націоналізм», що вперше вийшла друком 1955 р. Принагідно зауважимо, що американський вчений, спираючись на висновки одного із фундаторів наукових досліджень націоналізму К. Гейза, визначив такі світоглядні риси українського варіанту радикального націоналізму: 1) віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані усі інші; 2) апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю; 3) підпорядкування раціональної історичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям, ірраціональність; 4) наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які вражаються уособленням «волі нації»; 5) культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням «вищої біологічної життєздатності нації». Ці характерні ознаки, на думку автора, були спільними для націоналістичних рухів Європи у 1920-ті рр., тож український «інтегральний націоналізм» (саме ОУН була, як він вважає, носієм цієї ідеології) не став винятком. Водночас Армстронг убачав в українському націоналізмі й міцні елементи ліберальних, демократичних, а також християнських принципів, навіть якщо учасники руху на словах заперечували їх (Armstrong, 1980, р. 20).

Оцінюючи праці Дж. Армстронга з позицій сьогодення, тобто з огляду на їхню інформативність і теоретичні підходи, можна ствердити, що вони потребують коректив. Однак тоді, у повоєнний час, ці дослідження, безумовно, справили вплив на формування наукових поглядів І. Лисяка-Рудницького. Віддаючи данину західній традиції, він також кваліфікував український націоналізм як «інтегральний», вважав, що цей політичний рух, хоч і був «явищем генетично самостійним», у своєму розвитку зазнавав впливів з боку відповідних чужоземних зразків (Лисяк-

Рудницький, 1994а, с. 78; Лисяк-Рудницький, 1994б, с. 251–252). Водночас учений не схильний був ототожнювати його з нацизмом і фашизмом. «Найближчих родичів українського націоналізму, – писав він, – слід шукати не так у німецькому нацизмі чи італійському фашизмі – продуктах індустріальних і урбанізованих громадянств, як скоріше серед партій цього типу в аграрних економічно відсталих народів Східної Європи: хорватські усташі, румунська Залізна Гвардія, словацькі глінківці, польський ОНР (Obóz Narodowo-Radykalny) тощо» (Лисяк-Рудницький, 1994б, с. 251). На думку Лисяка-Рудницького, існував цілий комплекс соціально-економічних і політичних причин, що створили передумови для появи українського «інтегрального націоналізму»: господарський застій, безробіття інтелігенції, аграрне перенаселення, адміністративне свавілля польської влади на етнічних українських землях і водночас – неефективність традиційних легальних українських партій, становище українців у СРСР тощо.

Проблемі ідейних джерел українського націоналізму в 1919–1929 рр. присвячена робота американського дослідника Олександра Мотиля (Motyl, 1980). Услід за Дж. Армстронгом він ідентифікував український націоналізм з націоналізмом радикальним. При цьому розрізняв націоналізм дореволюційного періоду і після поразки Української революції 1917–1921 рр. Перший із них, або «націоналізм» з малої «н», не мав проблем з тим, щоб поєднати національні прагнення із загальнолюдськими й демократичними ідеалами. Другий, «Націоналізм» з великої «Н», був радикальною течією, в якій загальнолюдські та національні цінності протиставлялися (Motyl, 1980, р. 1). Автор також дотримувався думки, що термін «інтегральний націоналізм» цілком відповідав ідеології ОУН. Відрадно, що О. Мотиль високо оцінив працю Д. Донцова «Підстави нашої політики». Однак не можна погодитися із твердженням, що лише фашизм відкрив Донцову очі на проблему «ініціативної меншості» (Motyl, 1980, pp. 68–69). Насправді Донцов мав численні приклади з політичної боротьби в Україні, зокрема із практики більшовизму. Взагалі складається враження, що Мотиль хотів будь-що органічно поєднати фашизм з українським націоналізмом. З одного боку, щоправда, вказував на принципи відмінності між ними, а з іншого – намагався знайти «фашистські впливи» (Motyl, 1980, pp. 163–168).

Іншою була історіографічна ситуація в радянській Україні: історія праворадикальних організацій там не вивчалася за правилами історичної науки, а досліджувалася фрагментарно і упереджено. Вже у 1920-х рр. радянська історіографія започаткувала нищівну критику ідеологічних засад українського націоналізму, який визнала «українським фашизмом». Проте, як слушно зауважив О. Зайцев, у писаннях радянських суспільствознавців доктрина «українського фашизму» не мала самостійного значення, а існувала в межах рамкової теорії «українського буржуазного націоналізму» (Зайцев, 2013, с. 37). Скажімо, не вирізнялася об'єктивністю характеристика українського націоналізму в «Нарисі історії філософії на Україні» (1966), у якому націоналізм ідентифікували з ім'ям популяризатора «людиноненависницької філософії» Д. Донцова, при цьому не згадуючи про цілу плеяду безпосередніх творців ідеології українського націоналізму. Застосовуючи метод формальних аналогій, київські та львівські автори безпідставно ототожнювали його з нацизмом і фашизмом, знову ж розглядали в одній площині «донцовський» та «організований» націоналізм, замовчували цілий комплекс соціально-економічних і політичних причин, що створили передумови для появи останнього (Олексюк, 1970; Євдокименко, 1968; Римаренко, 1974).

Після 1991 р. український націоналізм міжвоєнної доби ХХ ст. вивчається за декількома напрямками. Один із них – ідентифікація націоналістичної організації. Поціновувачі діаспорної націоналістичної історіографії не погоджуються із запозиченою з англійської літератури дефініцією «інтегральний націоналізм» на означення ідеології і політики ОУН. Наприклад, Ярослав Дашкевич уважав неправомірним її застосування щодо української реальності 40–50-х рр. ХХ ст. «Україна, – писав він, – досі не переживала панування націоналізму (бо тривале, дуже хистке, існування Української Держави 1941 р., проголошеної ОУН, надто короткий термін) і про його «інтегральність» на підставі агітаційно-пропагандистської літератури, твердити просто некоректно» (Дашкевич, 1994, с. 8). В іншій публікації вчений закидав критикам Д. Донцова «фальшиве інтерпретування текстів» видатного публіциста, «неграмотне або замовне» розуміння його творчості, перекручення терміна «чинний націоналізм», «пігмейний характер» спекуляцій з інтегральністю та тоталітаризмом (Даш-

кевич, 2001, с. 9). Відомий філософ Василь Лісовий, відійшовши від трафаретних переважно негативних оцінок інтегрального націоналізму, припустив існування і «пом'якшених варіантів», які умовно можна вважати проміжними між ліберальним та інтегральним націоналізмом. Застосовуючи до українського націоналізму, представленого, на його думку, Д. Донцовим, термін «інтегральний», він розглянув як реакцію на протидію становленню української державності, тим самим заперечивши закиди у яскраво вираженій схильності до німецької та італійської форм націоналізму (Лісовий, 1997, с. 80–115). Марія Мандрик також справедливо вважає, що український націоналізм з'явився як результат складної взаємодії і взаємопроникнення західноєвропейської політичної традиції. Він виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських та світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку як чинник інтеграції та консолідації життя нації, що змагав до побудови української державності (Мандрик, 2006, с. 329). А відомий донцовознавець Сергій Квіт у доволі категоричній формі зауважив: визначення «український націоналізм» уже само собою заперечує доцільність застосування іншої термінології (Квіт, 2011).

Натомість дослідники, зорієнтовані на західні концептуальні конструкції, легко сприйняли згадане поняття. Це характерно для досліджень Г. Касьянова, Я. Грицака, К. Бондаренка, С. Тарана, О. Зайцева, Ю. Киричука, певною мірою А. Кентія та ін. Значення слова «інтегральний» для них є цілком зрозумілим: такий, що поєднує частини у цілість, тобто вирізняється цілісним підходом до дійсності, свого роду універсальний. Г. Касьянов засвідчив, що «інтегральний націоналізм» виник у Франції на початку ХХ ст. і застосовувався для ідентифікації екстремального напрямку французького націоналізму, в якому змішувалися елементи тоталітаризму і монархізму. Після Другої світової війни політологи почали використовувати цю самоназву конкретного відгалуження націоналізму як родове поняття, у рамках якого об'єднувалися європейські праворадикальні тоталітаристські рухи першої третини ХХ ст. (Касьянов, 1999, с. 318).

Проте значення прикметника «інтегральний» стало лише прелюдією до ширшої дискусії про місце ОУН у типології політичних рухів першої половини ХХ ст. Так, Я. Грицак і К. Бон-

даренко, усупереч відомій тезі І. Лисяка-Рудницького про наявність «найближчих родичів» українського націоналізму в середовищі аграрних економічно відсталих народів Східної Європи, зауважили, що «аграрний» характер «українського інтегрального націоналізму» не є серйозною причиною, щоб уважати його чимось принципово відмінним від фашизму, адже і міжвоєнна Італія, за винятком її північної частини, здебільшого була аграрним суспільством, не кажучи вже про Іспанію та Португалію, де також сформувалися політичні рухи фашистського типу. Крім того, як зазначив К. Бондаренко, український націоналізм мав багато спільного з хорватською «Усташа», але майже нічого спільного – із румунською «Залізною гвардією» (Грицак, 1996, с. 207; Бондаренко, 1997, с. 77–78). Доволі оригінальною є й інша думка цього ж автора: існування фашистських організацій в Україні спростовує культивовану істориками традиційну безпомічність українців і «доводить лише той факт, що ми є нормальною європейською нацією, якій близькі загальноєвропейські проблеми і яка навіть у роки бездержавності не відставала від ритму європейського життя» (Бондаренко, 1997, с. 81).

Один із провідних дослідників українського національно-визвольного руху ХХ ст. А. Кентій зазначив, що фашистські ідеї хоч і вплинули на теорію, ідеологію і практику українського націоналізму, але його не можна ототожнювати з націонал-соціалізмом і фашизмом. На думку автора, між ними була одна суттєва відмінність. Якщо два останні рухи були покликані до життя кризою демократичних інститутів і загрозою комуно-соціалістичних революцій, які, втім, не становили реальної небезпеки національно-державницьким інтересам Німеччини та Італії, то український «організований націоналізм» зародився насамперед з потреби об'єднати розпорошені сили української провідної верстви з метою продовження боротьби за відновлення української державності (Кентій, 2005, с. 97).

В унісон думці А. Кентія звучить й теза Г. Касьянова: «Визнаючи очевидний факт, що ОУН мала багато спільного з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом в світогляді, ідеології і, часом, у політичній практиці, цю організацію не можна зараховувати ані до фашизму, ані до націонал-соціалізму (які,

зрештою, були самостійними історичними явищами), ототожнювати їх» (Касьянов, 2003, с. 27).

Подібні погляди висловили й інші автори. Зокрема, С. Кульчицький та Ю. Киричук ствердили, що український націоналізм не був механічним пересадженням на український ґрунт чужих зразків. Він виріс на власному корені й відрізнявся від фашизму та нацизму в засадничих питаннях. Головна з цих відмінностей така: фашизм і нацизм були націоналізмом державних, панівних націй, а «український інтегральний націоналізм» – ідеологією недержавної нації, яка втратила здобуту державність, тобто, насамперед – національно-визвольним рухом, а вже потім одним із видів правототалітаризму (Кульчицький, 2000, с. 15; Киричук, 2003, с. 18–20). Поставивши на перше місце національно-державницький чин українських націоналістів, автори тим самим намагалися пояснити причини радикалізації ОУН.

Відмежувавшись від власних політичних поглядів і симпатій, Г. Касьянов представив історію формування ідеологічних основ націоналістичного руху протягом 1920–1930-х рр., проаналізував зміни в ідеологічних програмах різних відгалужень ОУН – «бандерівців», «мельниківців», «двійкарів», їхню політичну еволюцію (Касьянов, 2003, с. 11–20). Згідно з його спостереженнями, перші програмні документи ОУН були радше маніфестом, деклараціями, аніж докладно продуманою стратегічною програмою. Деталізація і з'ясування програмно-ідеологічних питань відбувалися на сторінках націоналістичних видань. Процес ідеологічного «дозрівання» тривав аж до кінця 1930-х рр. на фоні справжнього тріумфу тоталітарних режимів і рухів у Європі, неухильного погіршення українсько-польських відносин в Західній Україні і посилення тиску на українське суспільство, катастрофічних для українців подій у радянській Україні. Усе це не могло не позначитися на ідеології ОУН. Ідеологічні настанови набули значно більш радикальної тональності та спрямування. При цьому еміграційна частина діячів ОУН дедалі глибше поринала в ідею корпоративізму. Натомість ідейні шукання «крайовиків» були менш систематизованими і явно мали відбиток донцовського націоналізму. У цьому контексті, Г. Касьянов зауважив: між донцовським «чинним націоналізмом» і т. зв. «організованим націоналізмом» ОУН, хоча вони й були спорідненими явищами,

принаймні у 1930-ті рр., існували досить серйозні розбіжності передовсім у тому, що «організований націоналізм» з усіма його крайнощами пропонував певну конструктивну політичну програму і риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, а «чинний націоналізм» Д. Донцова був передусім зразком тотальної критики, нігілізму, йому бракувало елементів конструктивної програми, і він не дав виробленої світоглядної системи, будувався на публіцистичних посилах.

Здавалося б, що теоретичні розробки репрезентантів пост-модерністської парадигми, особливо Г. Касьянова, вичерпали питання про ідеологічні засади ОУН. Однак О. Зайцев своїми найновішими публікаціями розвіяв ці уявлення. На основі великого пласту первинних джерел, праць українських та зарубіжних авторів учений набагато ширше, ніж його попередники, показав загальноєвропейський суспільно-політичний контекст, у якому відбувався процес становлення та розвитку українського націоналізму, кинув свіжий погляд на «чинний націоналізм» Д. Донцова як нову ідеологію, різнобічно розглянув вплив фашизму на принципи, організаційні засади й політичний стиль ОУН, уніс новизну у питання про місце Організації у типології націоналістичних рухів Європи міжвоєнного двадцятиліття (Зайцев, 2013, с. 155–237). На його думку, рухи на зразок ОУН, хорватської «Усташі», Внутрішньої македонської революційної організації та ін. були особливими різновидами «інтегрального націоналізму» бездержавних націй, що мав революційний характер і ставив за головну мету здобуття власної держави. Навівши паралелі на конкретні організаційні взірці національно-визвольних рухів, автор дійшов висновку, що український націоналізм найбільше був споріднений з націоналізмом хорватським. І далі запропонував термін «ушташизм» на означення ідеології та політичної поведінки ОУН. Гадаємо, що у царині інтелектуальної історії такий зразок постановки проблеми та її розв'язання вартий уваги. Однак важко погодитися з іншим, надто претензійним, висновком: «Незалежна Держава Хорватія 1941–1945 рр. – добра модель того, якою могла б бути Українська Держава під егідою Третього Райху, якби вона була створена» (Зайцев, 2013, с. 323–326). По-перше, дослідник чомусь забув, що історія не знає умовного способу. По-друге, не врахував той очевидний факт, що союз ОУН і

Німеччини був ситуативним. Українські націоналісти не ставили собі за мету добитися протекторату Третього Райху на кшталт урядів Хорватії чи Словаччини. Проголошення Акту створення Української Держави 30 червня 1941 р. відбулося без згоди німецьких властей і було демонстрацією самостійницької політики українського визвольного руху.

У колективній праці О. Зайцева, О. Бегена і В. Стефаніва, що присвячена взаємодії націоналізму і релігії (Зайцев та ін., 2011), широко застосовано поняття «інтегральний націоналізм» до українського радикального націоналізму 1920–1930-х рр. як усталену дефініцію. До слова буде сказано, що Г. Касьянов узяв цей термін у лапки, визнаючи його як «робочий». Цей нюанс у книжці львівських істориків С. Квіт делікатно назвав «непорозумінням». Зокрема, він зазначив: «Термін «інтегральний націоналізм» сам по собі нічого не пояснює в організованому українському націоналізмі, маючи ще менше відношення до спадщини Д. Донцова, який цілком у постмодерністському дусі висміював будь-які нерухомі визначення» (Квіт, 2011).

Доволі раціональну думку висловив Іван Патриляк у рецензії на ідеологічно спрямовану німецькомовну монографію поліністки Францішки Брудер з історії ОУН. Рішуче не погоджуючись із твердженням авторки про ідентичність ОУН і фашизму, київський історик ствердив, що «український націоналізм більш успішно можна порівнювати не з італійським фашизмом, а з сіонізмом, рухом «вільних греків», сербським рухом «Млада Босна», польськими ендеками, Внутрішньомакедонською революційною організацією тощо» (Патриляк, 2011, с. 305).

У часи президентства Віктора Ющенка спалахнули гострі дискусії навколо постаті Степана Бандери, що вкотре актуалізувало проблему історичної пам'яті. Історики й публіцисти зосередилися головню навколо таких питань, як героїзація чи засудження С. Бандери, визнання чи невизнання спадщини ОУН та УПА. Поштовхом до інтелектуальних баталій стала епістолярна полеміка Зенона Когути та Івана-Павла Химки. Перший автор доводив, що рух українських націоналістів був рухом національно-визвольним, а відтак, його не слід ототожнювати з фашизмом (Когут, 2010, с. 145). Натомість другий автор безапеляційно стверджував, що ОУН була типово фашистською, злочинною орга-

нізацією, а тому українцям не варто приймати її спадщину за основу своєї ідентичності (Химка, 2010, с. 217).

У стилі офіційного радянського історієписання представили своє бачення ідеології і політичної програми ОУН дніпропетровські історики Валентин Іваненко та Віктор Якунін. Їхня монографія «ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології» всуціль просякнута духом критицизму. Автори намагаються переконати читача, що ідеологія ОУН зароджувалася як різновид українського фашизму і знаряддя майбутньої тоталітарної держави на кшталт націонал-соціалістичної гітлерівської Німеччини (Іваненко & Якунін, 2006, с. 107). Усупереч історичній правді дослідники заперечують ситуативний союз українських націоналістів із нацистами. У їхньому розумінні він був «не тимчасовим, а органічним і закономірним, зумовлений ідеологічними засадами ОУН та з її політичної практики 1929–1941 рр.» (Іваненко & Якунін, 2006, с. 114). Ці й подібного роду твердження аргументовано спростував Микола Слободянюк. Зокрема, він вказав на те, що політика ОУН визначалася загальною ідеологічною та політичною ситуацією в Європі, де панували або були популярні тоталітарні, насильницькі ідеології. Крім того, людиноненавистницький характер нацистського режиму проявився назовні не одразу. Після світової економічної кризи 1929–1933 рр. значна кількість людей сприймали нацистський рух як альтернативу капіталізму, з одного боку, та більшовизму, – з іншого. Партії фашистського типу з відповідною ідеологією були поширені у Франції, США, серед російських білоемігрантів у Китаї тощо (Слободянюк, 2008, с. 220). Як оригінальну можна відзначити ще одну думку рецензента. Заперечуючи тезу В. Іваненка та В. Якуніна про начебто формальний перехід ОУН на демократичні позиції під час війни, М. Слободянюк зауважив: «[...] після ідеологічних змін у ній 1943 р. лише ця сила на території України стала носієм демократичних цінностей. Адже ані сталінізм, ані гітлеризм українцям демократії не пропонували» (Слободянюк, 2008, с. 220).

Упереджено висвітлили рух українських націоналістів канадський публіцист Віктор Поліщук (2006), автори колективної монографії, укладеної Юрієм Козловим (2008) та інші представники лівих сил. Слабко володіючи сучасними методами і засоба-

ми дослідження, вони, як раніше й радянські історики, вдалися в основному до жанру пропагандистської публіцистики, викривальної риторики та моралізаторства.

У демократичній Польщі зросла зацікавленість учених ідеологією і політичною практикою праворадикального руху. Першу спробу дослідити процес ідеологічного формування ОУН зробив Януш Радзейовський. Залучивши до наукового аналізу праці Дж. Армстронга, О. Мотиля, Д. Донцова, П. Мірчука, М. Сосновського та ін., автор показав генезу українського націоналізму від 1917 до 1929 р. Радзейовський погоджується з поширеним в американській історіографії терміном «інтегральний націоналізм», розглядає його як протиставлення окресленню «фашизм», але при цьому зазначає: на ідеології українського радикального націоналізму позначилися «значні впливи італійського фашизму, а на пізнішій стадії і німецького» (Radziejowski, 1992, s. 312).

Набагато глибше ідеологічні і програмні засади ОУН висвітлені у монографії історика Люблінського університету імені Марії Кюрі-Склодовської, етнічного українця Романа Висоцького. Проаналізувавши теоретичну спадщину відомих представників української суспільно-політичної думки першої половини ХХ ст. (Д. Донцова, Ю. Вассіяна, М. Сціборського, С. Ленкавського та ін.), автор дійшов важливих висновків: а) Д. Донцов був не ідеологом ОУН, а творцем одного із крайніх напрямів націоналізму, який став для оунівців джерелом інспірації до вироблення власної ідеології; б) процес творення світоглядних принципів, які стали ідеологією ОУН, розпочався ще до того, як Донцов опублікував свій «Націоналізм»; загалом його праці були лише одним із багатьох чинників, які сформували ідейні засади націоналістичної організації (Wysocki, 2003, s. 82–88, 160–174). Р. Висоцький не оминув і питання типологізації українського радикального руху. Варта уваги його думка, що виникнення ОУН було не результатом прищеплення ідеології італійського фашизму чи німецького націонал-соціалізму на український ґрунт, а продовженням націєтворчих процесів у Східній Європі (Wysocki, 2003, s. 402).

Ще й сьогодні більшість польських суспільствознавців традиційно обмежується коротким твердженням про вплив Донцова на молоде покоління Галичини у міжвоєнний період або

спрощено інтерпретує його ідеологію – як різновид фашизму. Крім Р. Висоцького, цієї схеми позбулися Владзімеж Павлючук, Томаш Стрик (Pawluczuk, 1998; Stryjek, 2000; Stryjek, 2002) та ін. Вони трактують політичні погляди Донцова з перспективи історії ідей, а ідеологію українського інтегрального націоналізму не в контексті українсько-польського протистояння у першій половині ХХ ст., а в ширшій порівняльній площині, яка розглядає інші явища такого типу в масштабі тогочасної загальноєвропейської епохи. Застосовуючи метод порівняльного аналізу, Т. Стрик дійшов висновку, що між хорватською «Усташа» та ОУН були подібні риси: обидві організації, принаймні до 1939 р., спиралися на зовнішню допомогу, застосовували терористичні методи і не спромоглися створити масового політичного руху. Однак мали місце й істотні відмінності. Зокрема, українські націоналісти не одержали від держав Осі шансу створення такої держави, якою була незалежна Хорватія під керівництвом Анте Павеліча у 1941–1945 рр. (Stryjek, 2002, s. 31–32).

У монографії 2014 р. Р. Висоцький, описавши життя, громадську та творчу діяльність знакових постатей польської та української суспільно-політичної думки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Романа Дмовського та Дмитра Донцова, зробив вдалу спробу зіставити націоналізми двох сусідніх народів (Wysocki, 2014). Основну увагу зосередив на націоналізмі як суспільній думці та ідеології. Слушно зауважив, що у сфері ідеологічних симпатій інтегральних націоналістів найбільше емоцій все ще викликає дискусія про їхнє ставлення до фашизму та нацизму. При цьому ствердив: обидва ідеологи були переконані в існуванні тісного взаємозв'язку між пропагованими ними ідеями та фашизмом, але водночас обґрунтовано доводили, що репрезентований ними напрям – ідеологічно самостійний (Wysocki, 2014, s. 241–244).

Як висновує Р. Висоцький, часто не помічають, що «чинний націоналізм» Донцова і «сучасна думка» Дмовського мають подібні онтологічні підвалини: політичне буття сприймається як «рух», а «волю» (у випадку Донцова) чи «інстинкт» (у випадку Дмовського) визначають його причини. У сфері ідеології за найвищу цінність вони сприймали абсолютизовану, органічну й інтегровану націю, яка існує завдяки ідеям солідаризму та еґоїзму.

Проте не варто абсолютизувати ці подібності, адже слід враховувати, що характер пропагованих націоналістичних візій узалежнено від внутрішньої структури спільноти, її політичного, економічного і культурного життя (Wysocki, 2014, s. 460).

Назагал, якщо Р. Висоцький характеризує український націоналізм міжвоєнного періоду як радикальний і досить впливовий політичний рух, метою якого була незалежна соборна Українська держава, то для Люцини Куліньської цей рух і надалі залишається винятково «фашистським», основним джерелом тероризму і нестабільності у міжвоєнній Польщі. У монографії, що вийшла друком 2009 р., (Kulińska, 2009) авторка підтвердила установлені в польській історіографії стереотипи про УВО та ОУН (це вже видно із самої назви книжки), але водночас констатувала травматичний стан історичної пам'яті поляків. Подібна тональність характерна й для праць Богуміла Грота (Grott, 2008, 2010).

Висновки. Підбиваючи підсумок аналізу історіографічних джерел, можна ствердити, що українські та зарубіжні дослідники по-різному підійшли до розкриття особливостей українського націоналізму міжвоєнної доби ХХ ст. Це пояснюється передовсім їхніми світоглядними позиціями, а також вибором методів і прийомів дослідження. Можна виділити декілька концепцій, суть яких зводиться до того, що український націоналізм: а) становив ідеологію недержавної, поневоленої нації, тому був насамперед рухом національно-визвольним; б) був українським фашизмом; в) був інтегральним націоналізмом недержавної нації. Перша концепція, яка стала плодом інтелектуальної праці дослідників української діаспори, в академічному полі незалежної України посідає провідні позиції, а в зарубіжній домінує остання. Однак цю проблему не можна вважати вичерпаною. Зокрема, **перспективним** є зіставлення українського націоналізму з сербським рухом «Млада Босна», Внутрішньомакедонською революційною організацією, польською націонал-демократією та її відгалуженнями. Передбачаємо, що ідеологічні й політичні основи діяльності ОУН і надалі залишатимуться предметом полеміки не тільки в українському, а й зарубіжному наукових середовищах.

Література

- Бойко, Ю.** (1951). *Основи українського націоналізму*. Б. м.: На чужині.
- Бондаренко, К.** (1997). Фашизм в Україні. До історії проблеми. *Українські варіанти*, 2, 74–82.
- Грицак, Я.** (1996). *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* Київ: Генеза.
- Дашкевич, Я.** (1994). Націоналізм і демократія. *Українські проблеми*, 3, 6–9.
- Дашкевич, Я.** (2001). Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини. В Д. Донцов, *Твори. Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці* (с. 7–19). Львів: Кальварія.
- Євдокименко, В.Ю.** (1968). *Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму*. Київ: Наукова думка.
- Зайцев, О.** (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): нариси інтелектуальної історії*. Київ: Критика.
- Зайцев, О., Беген, О., & Стефанів, В.** (2011). *Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*. Львів: Видавництво Українсько-го Католицького Університету.
- Іваненко, В.В., & Якунін, В.К.** (2006). *ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології*. Дніпропетровськ: Арт-прес.
- Касьянов, Г.** (2003). *До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): аналітичний огляд*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Касьянов, Г.В.** (1999). *Теорії нації та націоналізму*. Київ: Либідь.
- Квіт, С.** (2011). *Націоналізм і релігія*. Взято з <http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12/націоналізм-і-релігія/>.
- Кентій, А.** (2005). *Збройний чин Українських Націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси. Т. 1: Від української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів 1920–1942*. Київ: Державний комітет архівів України.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ ст.: ідеологія і практика*. Львів: Добра справа.
- Книш, З.** (1970). *При джерелах українського організованого націоналізму*. Торонто: Срібна Сурма.
- Когут, З.** (2010). Український націоналізм. В Т.С. Амар, І. Балинський, & Я. Грицак (Упоряд.), *Страсті за Бандерою: статті та есеї* (с. 145–146). Київ: Грані-Т.
- Козлов, Ю.К.** (Ред.). (2008). *Бандеризация Украины – главная угроза для России*. Москва: Яуза-пресс.

- Кульчицький, С.В.** (2000). Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920–1939 рр.). *Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка* (с. 7–18). Київ: Видавничий Дім «Альтернативи».
- Лисяк-Рудницький, І.** (1994а). Напрями української політичної думки. В І. Лисяк-Рудницький, *Історичні есе*. (М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак та ін., Пер.). (Т. 2), (с. 63–93). Київ: Основи.
- Лисяк-Рудницький, І.** (1994b). Націоналізм. В І. Лисяк-Рудницький, *Історичні есе*. (М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак та ін., Пер.). (Т. 2), (с. 247–259). Київ: Основи.
- Лісовий, В.** (1997). Ідеологія націоналізму. В В. Лісовий, *Культура – ідеологія – політика* (с. 80–115). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Мандрик, М.** (2006). *Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Мартинець, В.** (1954). *Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму: аналітично-порівняльна студія*. Вінніпег: Новий шлях.
- Мірчук, П.** (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920–1939*. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Олексюк, М.М.** (1970). *Боротьба філософських течій на західноукраїнських землях у 20–30-х роках ХХ ст.* Львів: Видавництво Львівського університету.
- Патриляк, І.** (2011). Спроба вмістити велику історію у малій формулі... Рец. на: Franziska Bruder «Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!»: Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. Berlin: Metropol, 2007. 299 s. *Український визвольний рух, 15*, 295–320.
- Поліщук, В.** (2006). *Гора породила мишу. Бандерівську: критика «Звіту робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН і УПА (історичний висновок)»*. Київ: Б. в.
- Ребет, Л.** (1964). *Світла і тіні ОУН*. Мюнхен: Український самостійник.
- Римаренко, Ю.І.** (1974). *Буржуазний націоналізм та його «теорія» нації*. Київ: Наукова думка.
- Слободянюк, М.А.** (2008). Рец. на кн.: Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. – Дніпропетровськ: Арт-прес, 2006. – 424 с. *Український історичний журнал, 3*, 216–223.
- Химка, І.-П.** (2010). Українське минуле й українське майбутнє. В Т.С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак (Упоряд.), *Страсті за Бандерою: статті та есеї* (с. 211–217). Київ: Грані-Т.

- Armstrong, J.A.** (1980). *Ukrainian Nationalism. Reprint of the Second Edition.* Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press. Retrieved from <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/1227-armstrong-j-a-ukrainian-nationalism/>
- Grott, B.** (2008). Nacjonalizm polski a nacjonalizm ukraiński. Dwie doktryny i dwie etyki. *Rocznik historyczno-archiwalny*, 19 (2005/2006), 55–69.
- Grott, B.** (2010). Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszyzm. W B. Grott (Red.), *Różne oblicza nacjonalizmów: polityka – religia – etos* (s. 257–268). Kraków.
- Hayes, C.J.** (1948). *The Historical Evolution of the Modern Nationalism.* New-York: Macmillan. Retrieved from <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.460220>.
- Kulińska, L.** (2009). *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939.* Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Motyl, A.J.** (1980). *The Turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919–1929.* Boulder; New York: East European Monographs.
- Pawluczuk, W.** (1998). *Ukraina. Polityka i mistyka.* Kraków: Wydawnictwo «Nomos».
- Radziejowski, J.** (1992). Kształtowanie się oblicza ideowego radykalnego nacjonalizmu ukraińskiego (1917–1929). *Polska – Polacy – mniejszości narodowe* (s. 303–328). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stryjek, T.** (2002). Europejskość Dmytra Doncowa, czyli o cechach szczególnych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu. *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje* (s. 19–32). Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Stryjek, T.** (2000). *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego (Analiza wybranych koncepcji).* Wrocław: Wydawnictwo «Funna».
- Wysocki, R.** (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: Geneza, struktura, program, ideologia.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wysocki, R.** (2014). *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

References

- Boiko, Yu.** (1951). *Osnovy ukraińskoho natsjonalizmu [Fundamentals of ukrainian nationalism].* B. m.: Na chuzhyni [in Ukrainian].

- Bondarenko, K.** (1997). *Fashyzm v Ukraini. Do istorii problemy* [Fascism in Ukraine. To the history of the problem]. *Ukrainski varianty – Ukrainian variants*, 2, 74–82 [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (1996). *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrain-skoi natsii XIX–XX st.* [Essays on the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation of the XIX–XX centuries]. Kyiv: He-neza [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (1994). *Natsionalizm i demokratiia* [Nationalism and democracy]. *Ukrainski problemy – Ukrainian problems*, 3, 6–9 [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (2001). *Dmytro Dontsov i borotba dovkola yoho spadshchyny* [Dmytro Dontsov and the struggle around his legacy]. In D. Dontsov, *Tvory. T. 1: Heopolitychni ta ideolohichni pratsi – Writings. Vol. 1: Geopolitical and ideological works* (pp. 7–19). Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
- Yevdokymenko, V.Yu.** (1968). *Krytyka ideinykh osnov ukraïnskoho bur-zhuaznogo natsionalizmu* [A critique of the ideological foundations of ukrainian bourgeois nationalism]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zaitsev, O.** (2013). *Ukrainskyi integralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): narysy intelektualnoi istorii* [Ukrainian integral nationalism (1920–1930): Essays on intellectual history]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Zaitsev, O., Behen, O., & Stefaniv, V.** (2011). *Natsionalizm i relihiia: Hreko-Katolytska Tserkva ta ukrainskyi natsionalistychnyi rukh u Halychyni (1920–1930-ti roky)* [Nationalism and Religion: The Greek Catholic Church and the Ukrainian nationalist movement in Galicia (1920–1930)]. Lviv: Vydavnytstvo Ukraïnskoho Katolytskoho Univer-sytetu [in Ukrainian].
- Ivanenko, V.V., & Yakunin, V.K.** (2006). *OUN i UPA u Druhii svitovii viini: problemy istoriografii ta metodolohii* [OUN and UPA in World War II: Problems of historiography and methodology]. Dnipropetrovsk: Art-pres [in Ukrainian].
- Kasianov, H.** (2003). *Do pytannia pro ideolohiiu Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv (OUN): analitychnyi ohliad* [To the question on the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN): an analytical review]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kasianov, H.V.** (1999). *Teorii natsii ta natsionalizmu* [Theories of nation and nationalism]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kvit, S.** (2011). *Natsionalizm i relihiia* [Nationalism and religion]. Retrieved from <http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12/natsionalizm-i-relihiia/> [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (2005). *Zbroinyi chyn Ukrainskykh Natsionalistiv 1920–1956: istoriko-arkhivni narysy. T. 1: Vid ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii do*

- Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv 1920–1942 [Armed Action of Ukrainian Nationalists 1920–1956: Historical and Archival Essays. Vol. 1: From the Ukrainian Military Organization to the Organization of Ukrainian Nationalists 1920–1942].* Kyiv: Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX st.: ideolohiia i praktyka [Ukrainian national movement 40–50 years of the twentieth century: ideology and practice].* Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1970). *Pry dzherelakh ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu [At the sources of Ukrainian organized nationalism].* Toronto: Sribna Surma [in Ukrainian].
- Kohut, Z.** (2010). Ukrainskyi natsionalizm [Ukrainian nationalism]. T.S. Amar, I. Balynskyi, Ya. Hrytsak (Comps.), *Strasti za Banderoiu: staty ta eseï – Passions for Bandera: articles and essays* (pp. 145–146). Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
- Kozlov, Iu.K.** (Ed.). (2008). *Banderizatciia Ukrainy – glavnaia ugroza dlia Rossii [Banderization of Ukraine is the main threat to Russia].* Moskva: Iauza-press [in Russian].
- Kulchytskyi, S.V.** (2000). Ideolohiia i praktyka ukrainskoho pravoradykalnoho rukhu u dovoienii Polshchi (1920–1939 rr.) [Ideology and practice of the Ukrainian right wing radical movement in pre-war Poland (1920–1939)]. *Problema OUN-UPA. Poperednia istorychna dovidka – The problem of OUN-UPA. Previous historical certificate* (pp. 7–18). Kyiv: Vydavnychi Dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I.** (1994a). Napriamy ukrainskoï politychnoi dumky [Directions Ukrainian political thought]. In I. Lysiak-Rudnytskyi, *Istorychni ese – Historical essays.* (M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak et al., Trans.). (Vol. 2), (pp. 63–93). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I.** (1994b). Natsionalizm [Nationalism]. In I. Lysiak-Rudnytskyi, *Istorychni ese – Historical essays.* (M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak et al., Trans.). (Vol. 2), (pp. 247–259) [in Ukrainian].
- Lisovyi, V.** (1997). Ideolohiia natsionalizmu [The ideology of nationalism]. In V. Lisovyi, *Kultura – ideolohiia – polityka – Culture – ideology – politics* (pp. 80–115). Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Mandryk, M.** (2006). *Ukrainskyi natsionalizm: stanovlennia v mizhvoiennu dobu [Ukrainian nationalism: the formation of the interwar period].* Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Martynets, V.** (1954). *Ideolohiia orhanizovanoho y t. zv. volevoho natsionalizmu: analitychno-porivnialna studiia [The ideology of organized*

and so-called willed nationalism: Analytical and comparative studio].
Vinnipeg: Novyi shliakh [in Ukrainian].

- Mirchuk, P.** (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. T. 1: 1920–1939 [Essay of the history of the Organization of Ukrainian Nationalists. Vol. 1: 1920–1939]*. Miunkhen – London – Niu-York: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Oleksiuk, M.M.** (1970). *Borotba filosofskykh techii na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 20–30-kh rokakh XX st. [The struggle of philosophical trends in the Western Ukrainian lands in the 20–30's of the twentieth century]*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2011). Sproba vmistyty velyku istoriiu u malii formuli... Resenziia na: Franziska Bruder «Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!»: die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. Berlin: Metropol, 2007. 299 s. [Trying to fit a long history in the small formula ... Review of the book: Franziska Bruder «Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!»: Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. Berlin: Metropol, 2007. 299 p.]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement, 15*, 295–320 [in Ukrainian].
- Polishchuk, V.** (2006). *Hora porodyla myshu. Banderivsku: krytyka «Zvitu robochoi hrupy istorykiv pry uriadovii komisii z vvychennia diialnosti OUN i UPA. Osnovni tezy z problemy OUN i UPA (istorychnyi vysnovok)» [The mountain gave birth to a mouse. Banderas: Criticism «Report of the Working Group of Historians to the Governmental Commission on the Study of OUN and UPA Activities. The main theses on the problem of OUN and UPA (historical conclusion)»]*. Kyiv: B. v. [in Ukrainian].
- Rebet, L.** (1964). *Svitla i tini OUN [Light and shadow OUN]*. Miunkhen: Ukrainskyi samostiinyk [in Ukrainian].
- Rymarenko, Yu.I.** (1974). *Burzhuaiznyi natsionalizm ta yoho «teoriia» natsii [Bourgeois nationalism and his «theory» of nations]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Slobodianiuk, M.A.** (2008). Resenziia na knyhu: Ivanenko V., Yakunin V. OUN i UPA u Druhii svitovii viini: problemy istoriografii ta metodolohii. – Dnipropetrovsk: Art-pres, 2006. – 424 s. [Review of the book: Ivanenko V., Yakunin V. OUN and UPA in World War II: Problems of historiography and methodology. – Dnipropetrovsk: Artpres, 2006. – 424 s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 3*, 216–223 [in Ukrainian].
- Khymka, I.-P.** (2010). *Ukrainske mynule y ukrainske maibutnie [The Ukrainian past and the Ukrainian future]*. T.S. Amar, I. Balynskyi, Ya. Hry-

- tsak (Comps.), *Strasti za Banderoiu: statti ta esei – Passions for Bander: articles and essays* (pp. 211–217). Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
- Armstrong, J.A.** (1980). *Ukrainian Nationalism. Reprint of the Second Edition*. Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press. Retrieved from <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/1227-armstrong-j-a-ukrainian-nationalism/>
- Grott, B.** (2008). Nacjonalizm polski a nacjonalizm ukraiński. Dwie doktryny i dwie etyki [Polish nationalism and nationalism Ukrainian. Two doctrines and two ethics]. *Rocznik historyczno-archiwalny – Historical and archival yearbook*, 19 (2005/2006), 55–69 [in Polish].
- Grott, B.** (2010). Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszyzm [Nationalism of Organization of Ukrainian Nationalists as fascism]. In B. Grott (Ed.), *Różne oblicza nacjonalizmów: polityka – religia – etos – Different faces of nationalism: politics – religion – ethos* (pp. 257–268). Kraków [in Polish].
- Hayes, C.J.** (1948). *The Historical Evolution of the Modern Nationalism*. New-York: Macmillan. Retrieved from <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.460220>.
- Kulińska, L.** (2009). *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939 [Terrorist and sabotage activities of Ukrainian nationalist organizations in Poland in 1922–1939]*. Kraków: Księgarnia Akademicka [in Polish].
- Motyl, A.J.** (1980). *The Turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919–1929*. Boulder; New York: East European Monographs.
- Pawluczuk, W.** (1998). *Ukraina. Polityka i mistyka [Ukraine. Politics and mysticism]*. Kraków: Wydawnictwo «Nomos» [in Polish].
- Radziejowski, J.** (1992). Kształtowanie się oblicza ideowego radykalnego nacjonalizmu ukraińskiego (1917–1929) [Formation of the ideological face of Ukrainian radical nationalism (1917–1929)]. *Polska – Polacy – mniejszości narodowe – Poland – Poles – national minorities* (pp. 303–328). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish].
- Stryjek, T.** (2002). Europejskość Dmytra Doncowa, czyli o cechach szczególnych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu [Europeanness of Dmytro Dontsov, that is, about the specific features of the ideology of Ukrainian nationalism]. *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje – Anti-Polish action of OUN-UPA 1943–1944. Facts and interpretations* (pp. 19–32). Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej [in Polish].
- Stryjek, T.** (2000). *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego (Analiza wybranych koncepcji) [Ukrainian national idea of the interwar*

period (Analysis of selected concepts)]. Wrocław: Wydawnictwo «Funna» [in Polish].

Wysocki, R. (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: Geneza, struktura, program, ideologia [Organization of Ukrainian Nationalists in Poland in 1929–1939: Genesis, structure, program, ideology]*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

Wysocki, R. (2014). *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze [In the circle of integral nationalism. Active nationalism of Dmitry Doncov on the background of modern thoughts of Roman Dmowski. Comparative study]*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019